

МІСЦЕ ОДНОСТОРОННІХ АКТІВ ДЕРЖАВ В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

THE PLACE OF UNILATERAL ACTS OF STATES IN THE SYSTEM OF SOURCES OF INTERNATIONAL LAW

Трояновський О.В., к.ю.н., доцент,
адвокат (м. Одеса)

У статті розглядається місце односторонніх актів держав в системі джерел міжнародного права. На підставі аналізу ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН, яка розглядається як загальноприйнятий каталог джерел міжнародного права, зроблено висновок щодо можливості розширити перелік джерел міжнародного права, якщо відійти від зайвої позитивізації міжнародного права і формалізації його джерел і врахувати природно-правовий характер міжнародного права і його нормативів.

У зв'язку з цим ставиться питання: чи породжують правові зобов'язання односторонні декларації, письмові або усні, зроблені державою (її офіційними органами і посадовими особами) без будь-яких взаємних обов'язків, відповіді або ж прийняття, поза контекстом офіційних переговорів, і адресовані світовій спільноті в цілому? З прийняттям в 1974 році рішень Міжнародним Судом ООН у справах про ядерні випробування, відповіді на це питання можна ствердно.

Поки доктрина неоднозначна і суперечлива з питання, надавати чи ні будь-який правовий ефект таким «одностороннім актам», вони використовуються в постійній практиці держав щодо регламентації їх повсякденних відносин, а також у розвитку звичаєвого міжнародного права.

Зроблено висновок, що односторонні акти грають важливу самостійну роль в сучасній міжнародній системі, яка характеризується одночасно фрагментацією і зростаючою глобалізацією. Сучасні засоби зв'язку дозволили зробити односторонні акти одним з найбільш часто використовуваних інструментів державного взаємодії.

Підкреслюється та обґрунтовується доречність і необхідність розвитку правового режиму односторонніх актів виникає з усією очевидністю, тим не менш,

Проведений аналіз показує, що хоча стаття 38 Статуту Міжнародного суду ООН перераховує тільки чотири джерела міжнародного права, вона визнається зазвичай як декларативна, а не вичерпна, головним чином, через «правотворчі функції» актів міжнародних організацій і односторонніх актів держав.

Односторонні акти держав визнаються в якості самостійних «додаткових» джерел міжнародного права, здатних породити міжнародно-правові норми, і їх можна знайти в розділі «джерела» багатьох провідних міжнародно-правових документів.

Ключові слова: односторонні акти, джерела міжнародного права, формальне і матеріальне джерело права, Міжнародний Суд ООН.

The article considers the place of unilateral acts of states in the system of sources of international law. Based on the analysis of Art. 38 of the Charter of the International Court of Justice, which is considered a generally accepted catalog of sources of international law, it is concluded that it is possible to expand the list of sources of international law, if to move away from over-positivization of international law and formalization of its sources.

In this regard, the question arises: whether legal obligations give rise to unilateral declarations, written or oral, made by the state without any mutual obligations, answers or acceptance, outside the context of formal negotiations, and addressed to the world community as a whole? With the decision of the UN International Court of Justice on Nuclear Tests in 1974, this question can be answered in the affirmative.

While the doctrine is ambiguous and contradictory as to whether or not to give any legal effect to such "unilateral acts", the last are used in the constant practice of states to regulate their daily relations, as well as in the development of customary international law.

It is concluded that unilateral acts play an important independent role in the modern international system, which is characterized by both fragmentation and growing globalization. Modern means of communication have made unilateral acts one of the most frequently used instruments of state interaction.

The relevance and necessity of the development of the legal regime of unilateral acts is emphasized and substantiated with all the obviousness, nevertheless, The UN Commission on International Law remains divided on this issue.

The analysis shows that although Article 38 of the Charter of the International Court of Justice lists only four sources of international law, it is usually recognized as declarative rather than exhaustive, mainly through the "law-making functions" of acts of international organizations and unilateral acts of states.

Unilateral acts of states are recognized as independent "additional" sources of international law, capable to generate international law, and can be found in the "sources" of many leading international legal instruments.

Key words: unilateral acts, sources of international law, formal and substantive source of law, UN International Court of Justice.

Зміни, що відбулися в міжнародному співтоваристві з 1945 року, привели до фундаментальних спорів про систему джерел міжнародного права, і необхідно визнати, що вони стали предметом значної теоретичної полеміки.

У будь-якій правовій системі існують критерії, за якими судять про існування правових норм, відомих як «джерела права». Професор С. С. Алексєєв зазначає, що «якщо виходити з загальнопоширеного значення терміна «джерело», то в сфері права під ним потрібно розуміти силу, яка створює право. Такою силою, – продовжує С.С. Алексєєв, – перш за все є влада держави, яка реагує на потреби суспільства, розвиток суспільних відносин і приймає відповідні правові рішення» [1, с. 161].

Іншими словами, джерела права є і джерелами його створення, і джерелами його визначення. У зв'язку з цим виділяють, як правило, «формальні джерела», за якими судять про існування тієї чи іншої правової

норми, і «матеріальні джерела права» як «певний початок або підстава, корінь і причина, вихідна точка» [2]. Як пише професор Салмонд, «матеріальне джерело визначає зміст норми, якій формальне джерело надається сила і характер права» [3, с. 26-27]. Простіше кажучи, формальне джерело являє собою механізм, за допомогою якого право втілюється (вступає в існування), тоді як матеріальне джерело відображає походження правової норми. Іншими словами, матеріальне джерело становить об'єктивну основу права у вигляді правових домагань суспільства, що визначають зміст правових приписів, функцією ж формального джерела є оформлення цього змісту в офіційних джерелах.

Загальноприйнятий каталог джерел міжнародного права представлений в статті 38 Статуту Міжнародного суду ООН, яка є відповідною точкою вивчення джерел міжнародного права. Ці положення виражені за допомогою

функції Суду, але в цілому розглядаються як авторитетне виклад джерел міжнародного права:

1. Суд, який зобов'язаний вирішувати передані йому спори на підставі міжнародного права, застосовує:

а) міжнародні конвенції як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, точно визнані державами, що сперечаються;

б) міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної в якості правової норми;

в) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями;

г) із застереженням, зазначеним в статті 59, судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм.

На додаток до них п. 2 ст. 38 надає Суду право «вирішувати справу *ex aequo et bono*, якщо сторони з цим згодні.

Деякі автори критикують статтю 38 Статуту Суду на тій підставі, що вона не перераховує всі джерела міжнародного права або, що вона містить види, які не є безпосередніми джерелами, але жоден з альтернативних списків, які були запропоновані, не знайшов спільного схвалення.

Зокрема, не міститься згадки в статті 38 про таке джерело, як рішення міжнародних організацій. Ця лакуна багато в чому пояснюється нерозвиненістю міжнародних організацій на момент прийняття Статуту Організації Об'єднаних Націй.

У доктрині міжнародного права висловлюються різні думки з питання рішень міжнародних організацій як джерела міжнародного права. На думку Я. Пенкоса, «рішення міжнародних організацій слід було б тлумачити як допоміжне (неголовне) джерело міжнародного права для встановлення договірних норм; (...) не викликає сумнівів, що правотворчі рішення міжнародних організацій є опосередкованим виявом волі держав і не можуть трактуватися як джерело міжнародного права» [4, с. 85-86].

В ХХ столітті міжнародні організації в значній мірі стали задіяні в процесі правотворчості і розвитку міжнародного права. Правотворчі рішення міжнародних організацій, з точки зору їх адресата, можна поділити на два види: 1) ті, що регулюють внутрішні питання організації (*pro foro interno*) і 2) обов'язкові для держав-членів (*pro foro externo*).

Відомий польський юрист-міжнародник Лех Антонович зазначає, що «характер джерела міжнародного права мають тільки рішення міжнародних організацій, що відповідають двом умовам. По-перше, вони повинні бути обов'язковими з точки зору міжнародного права (...). По-друге, вони повинні створювати норми міжнародного права, або, іншими словами, не обмежуватися одноразовим врегулюванням конкретної справи або встановленням абстрактно сформульованих правил поведінки на майбутнє» [5, с. 33].

Розширити перелік джерел міжнародного права можна також, якщо відійти від зайвої позитивізації міжнародного права і формалізації його джерел і врахувати природно-правовий характер міжнародного права і його нормативів.

Традиційно, міжнародне право створюється суверенними державами для суверенних держав. Труїзмом є те, що в міжнародному праві держави можуть створювати права і обов'язки шляхом вираження волі. Так, в шеститомному «Курсі міжнародного права» йдеться про те, що міжнародне право можна охарактеризувати «як створену на основі узгодження волі держав систему юридичних норм, покликаних регулювати міжнародні відносини з метою забезпечення мирного співіснування держав, рівноправності і самовизначення народів» [6, с. 38].

Але чи породжують правові зобов'язання декларації, письмові або усні, зроблені державою (її офіційними органами і посадовими особами) без будь-яких взаємних обов'язків, відповіді або ж прийняття, поза контекстом

офіційних переговорів, і адресовані світовій спільноті в цілому?

З прийняттям в 1974 році рішень Міжнародним Судом ООН у справах про ядерні випробування, відповіді на це питання можна ствердно. Поки доктрина неоднозначна і суперечлива з питання, надавати чи ні будь-який правовий ефект таким «одностороннім актам», вони використовуються в постійній практиці держав щодо регламентації їх повсякденних відносин, а також у розвитку звичаєвого міжнародного права.

У міжнародному праві до 1960-х років правовий ефект за односторонніми актами визнавався в незначній мірі або заперечувався зовсім. Але оскільки теорія і практика міжнародного права розвивалися, їх існування і вплив все більшою мірою визнавалося, що дозволило в 1974 році Міжнародного Суду ООН заявити, що «зацікавлені держави можуть прийняти до уваги односторонні декларації і довіряти їм і мають право вимагати, щоб створені таким чином зобов'язання дотримувалися» [7].

І хоча договірні угоди є звичайним способом створення прав і обов'язків в міжнародному праві, оскільки вони дозволяють державам примирити суперечливі інтереси шляхом переговорів і угоди, односторонні акти є важливим паліативом для міжнародно-правової системи, необхідним, коли переговори стають неможливими.

Так, під час напруженості навколо Суецького каналу в 1957 році, в Декларації про Суецькому каналі від 24 квітня 1957 року уряд Єгипту, підтвердивши своє зобов'язання «забезпечити вільне і безперервне судноплавство для всіх країн» по Суецькому каналу, урочисто заявив про свою рішучість «дотримуватися умов і духу Константинопольської конвенції 1888 року» [8, с. 112]. Єгипетська Декларація про вільне судноплавство по Суецькому каналу сприяла відновленню міжнародної довіри і безпеки тоді, коли угоди з даного питання були неможливі.

Односторонні акти грають важливу самостійну роль в сучасній міжнародній системі, яка характеризується одночасно фрагментацією і зростаючою глобалізацією. Сучасні засоби зв'язку дозволили зробити односторонні акти одним з найбільш часто використовуваних інструментів державного взаємодії, і, за висловом Карла Земанека, «вони плетуть, так би мовити, повсякденну павутину міжнародних відносин» [9, с. 209-210]. Односторонні акти часто мають місце, і часто залишаються непоміченими в низці повсякденних міжнародних подій. Такі дії, як визнання держав, урядів або ситуації, надання допомоги (гуманітарної, фінансової) іншим державам або міжнародним організаціям, списання зовнішнього боргу, є загальноновизнаними прикладами односторонніх актів, які регулярно мають місце в міжнародному праві.

Існування правила міжнародного права, яке надає обов'язкову силу одностороннім деклараціям про наміри держав, було підтверджено в міжнародній судовій практиці, але зміст цього правила визначено не було. Відповідь на це питання вимагає переосмислення правової природи, елементів і правової основи односторонніх актів з тим, щоб сформулювати правовий режим, на який зможуть посылатися держави, формулюючи положення свого майбутнього курсу.

Доречність і необхідність розвитку правового режиму односторонніх актів виникає з усією очевидністю, тим не менш, Комісія міжнародного права ООН залишається розрізною щодо даного питання. Спеціальний доповідач по цій темі пан Віктор Родрігес Седенйо вказав, що всі визнають важливу роль, яку односторонні акти грають в міжнародних відносинах, і необхідність розробки чітких норм з метою регламентувати їх функціонування. Проте, така робота з кодифікації і прогресивному розвитку ускладнюється тим фактом, що за своєю природою ці акти різні настільки, що деякі уряди висловили сумніви щодо можливості розробити норми, що застосовуються до них у цілому [10, п. 212, п. 234]. Однак цю думку слід

нюансувати, оскільки існує можливість виділити загальні риси, властиві всім актам, і, отже, розробити норми, дійсні для всіх актів.

На жаль, слід зазначити, що Комісія досі обговорює доречність і методологію проблеми. Свою допомогу в цьому питанні повинні внести наукові дискусії, необхідний новий, прагматичний підхід, що співпадає з «чіткою тенденцією в сучасній доктрині міжнародного права ... далекою від юридичного формалізму, включаючи ... старе, позитивістське твердження, що заявлене правило повинно бути підігнано під одну з заздалегідь визначених закритих категорій формальних джерел міжнародного права» [11, с. 747-748].

Описувані як «неофіційні угоди держав», коли вони мають місце за рамками формального договірного процесу, односторонні акти не мають в будь-якому ступені менше значення, ніж звичайні угоди, і практика міжнародних відносин це підтверджує. Так саме, як і договірний акт, односторонні акти виражаються в поведінці держав, заснованій на принципі автономії волі суверенних держав,

яка зобов'язує і тлумачиться відповідно до основоположних вимог добросовісності.

Проведений аналіз показує, що хоча стаття 38 Статуту Міжнародного суду ООН перераховує тільки чотири джерела міжнародного права, вона визнається зазвичай як декларативна, а не вичерпна, головним чином, через «правотворчі функції» актів міжнародних організацій і односторонніх актів держав.

Односторонні акти держав визнаються в якості самостійних «додаткових» джерел міжнародного права, здатних породити міжнародно-правові норми, і їх можна знайти в розділі «джерела» багатьох провідних міжнародно-правових документів [12, 13, 14].

Визнання існування правотворчих процесів, крім зазначених у статті 38 Статуту Міжнародного суду ООН, більш чітка позиція в проекті статей або кодифікація дозволять визнати односторонні акти держав джерелами міжнародного права. Успішне завершення роботи Комісії міжнародного права ООН в цій галузі є вкрай бажаним, а також буде сприяти визначеності і стабільності міжнародних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев С.С. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов и факультетов. Москва: Норма, 2005. 496 с.
2. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2001. 384 с.
3. Schwarzenberger G. A Manual of International Law, vol. 1, 3rd ed. London: Stevens and Sons Ltd., 1957.
4. Pieńkos J. Prawo międzynarodowe publiczne. Krakow, 2004.
5. Antonowicz L. Podręcznik prawa międzynarodowego. Wydanie dziesiąte zaktualizowane. Warszawa, Lexis Nexis, 2006. 435 s.
6. Курс международного права: В 6 т. Москва: Издательство «Наука», 1967. Т. 1. 284 с.
7. Nuclear Tests (Austl. v Fr.) [1974] ICJ REP 253 (December 20) and Nuclear Tests (N. Z. v Fr.) [1974] ICJ REP 457 (December 20).
8. Международное право: Учебник Колосов Ю.М., Кузнецов В.И., Москва: Издательство: Междунар. отношения, 1994. 450 с.
9. Zemanek K. Unilateral Legal Acts Revisited in International Law: Theory and Practice. *Essays in Honour of Eric Suy*. Karel Wellens, ed., 1998.
10. Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи ООН, 52 сессия, Приложение № 10 (A/52/10).
11. McWhinney E. Legal Effects of Unilateral Declarations. *American Journal of International Law*. 1977. Vol. 71.
12. Brownlie I. *Principles of Public International Law*. 5th ed. 1998.
13. Shaw M. *International Law*. 3rd ed. Cambridge University Press, 1991. 483 p.
14. Weston, Falk & D'Amato, *International Law and World Order: A Problem-Oriented Coursebook*. 2nd ed. 1990.